

гальмувалося. Більша частина краю була включена в зону, на яку поширювалася влада радянської воєнної адміністрації.

У таких умовах 26 листопада 1944 р. в місті Мукачеве було скликано з'їзд Народних комітетів. На цьому з'їзді було схвалено Маніфест, у якому говорилося про вихід Закарпатської України зі складу Чехословаччини і возз'єднання краю з УРСР. Було обрано Народну раду як верховний законодавчий орган влади Закарпатської України і сформовано уряд. Досить швидко створили всі атрибути державності Закарпатської України – суд, прокуратуру, збройні сили, органи управління на місцях та ін.

Переговори між урядами Чехословаччини та Радянського Союзу закінчилися підписанням 29 червня 1945 р. у Москві радянсько-чехословацького договору про вихід Закарпатської України зі складу Чехословаччини та її возз'єднання з Радянською Україною. Кордоном між СРСР і Чехословаччиною визнавався кордон, що існував до 29 вересня 1938 р. між Словаччиною і Підкарпатською Україною [2, 156]. Виступаючи 30 червня 1945 р. на VII сесії Верховної Ради УРСР, М. Хрущов заявив, що український народ уперше возз'єднався в єдиній Українській державі. 22 січня 1946 р. було видано указ Президії Верховної Ради СРСР про утворення в складі УРСР Закарпатської області. Цей акт одночасно ліквідував без згоди населення Закарпатську Україну як державне утворення.

Таким чином, вирішальним у приєднанні Закарпаття до України став саме етнічний чинник, однак він не був єдиним – свою роль зіграв також адміністративно-територіальний поділ довоєнної Чехословаччини, внаслідок чого невелика частина української етнічної території (2,6 тис. км²), що не була до 1939 р. у складі Підкарпатської Русі, залишилася в складі Словаччини.

Остаточні обриси повоєнних кордонів УРСР сформувалися у процесі україно-польського, україно-чехословацького, україно-румунського територіальних розмежувань та юридичному закріпленні західноукраїнських земель, що увійшли до складу УРСР протягом 1939–1945 рр. 10 лютого 1947 р. під час підписання радянсько-румунського договору, за яким визнавалося право УРСР на Північну Буковину, Хотинщину, Ізмаїльщину, юридично закріплювалися кордони, встановлені в червні 1940 р.

Згідно з «Договором між Польською республікою і СРСР про обмін ділянками державних територій» від 15 лютого 1951 р. до України відійшли землі, розміщені в трикутнику між Західним Бугом та його лівою притокою р. Солокією, взамін території в районі Нижніх Устрик (південно-західна частина Львівщини). Завершив міжнародно-правову легітимізацію західних кордонів республіки радянсько-угорський мирний договір (10 лютого 1947 р.). Унаслідок цього її територія зросла на 12,9 тис. км², а кількість населення – на 800 тис. осіб [5, 14]. Ці події знаменували завершення історичного процесу консолідації українських земель в єдиній державі.

Отже, повоєнний процес урегулювання територіальних питань мав для України такі наслідки: були остаточно визначені та юридично визнані кордони республіки; територія УРСР збільшилася на 110 км²; відбулися демографічні зміни; основну частину українських земель було об'єднано в складі однієї держави.

Список використаних джерел та літератури

1. Тегеран–Ялта–Потсдам : [сб. док.] / сост. : Ш. П. Санаков, Б. Л. Цыбулевский. – 2-е изд. – М. : Междунар. отнош., 1970. – 416 с.
2. Єфіменко Г. Кордони і територія України у XX ст. / Г. Єфіменко, С. Кульчицький // Регіональна історія України : зб. наук. ст. – Вип 2. – К., 2008. – С. 135–160.
3. Заставний Ф. Д. Географія України: у 2-х кн. / Ф. Д. Заставний. – Львів : Світ, 1992. – 472 с.
4. Израэлян В. Л. Дипломатия в годы войны (1941–1945) / В. Л. Израэлян. – М. : Междунар. отнош., 1985. – 480 с.
5. Ресент О. П. Идея соборности Украины і спроби її реалізації в XIX–XX ст. / О. П. Ресент // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К. : Ін-т історії України, 2004. – Вип. VIII. – С. 7–15.

Андрей Вавринюк

Делімітація польсько-українського кордону в 1944–1948 рр.

На підставі документів архіву Актів Нових, архіву Міністерства закордонних справ, Центрального військового архіву, Національного цифрового архіву, Державного архіву в Любліні, Державного архіву в Перемишлю, Державного архіву в Жешові, а також Державного архіву в Любліні відділу в Хелмі зроблено оцінку формальної

сторони, а також фактичного стану делімітації східного кордону Польщі на межі з сучасною Україною. Для полегшення зрозуміння тексту для сучасного читача, зроблено скорочення, прирівнюючи Українську Радянську Соціалістичну Республіку з сучасною Україною. На нашу думку, тема реферату – це найскладніший період формування держав України і Польщі, якими, безсумнівно, були роки з 1944 до 1948.

Ключові слова: кордон, делімітація, комісія, кордонні позначки, протокол, Україна, Республіка Польща, Українська Радянська Соціалістична Республіка, ріка Західний Буг, ріка Сан, передавання територій.

Вавринюк Анджей. Делімітація польсько-української границі в 1944–1948 гг. На основани докумен-тов архива Актів Нових, архива Міністерства іноземних дел, Центрального воєнного архива, Національного цифрового архива, Государственного архива в Люблине, Государственного архива в Перемишле, Государственного архива в Жешове, Государственного архива в Люблине отдела в Хелме сделана оценка формальной стороны, а также фактического состояния делimitации восточной границы Польши на рубеже с современной Украиной. Чтобы облегчить понимание текста для современного читателя, сделано сокращение, приравнивая Украинскую Советскую Социалистическую Республику к современной Украине. По нашему мнению, тема реферата – это сложный период формирования государств Украины и Польши, какими, несомненно, были года с 1944 по 1948.

Ключевые слова: граница, делimitация, комиссия, пограничные отметки, протокол, Украина, Республика Польша, Украинская Советская Социалистическая Республика, река Западный Буг, река Сан, передача территорий.

Wawryniuk Andzhey. Delimitation of Polish-Ukrainian Border During the Years 1944–1948. According to the archival documents: Archive of New Documents, Archive of International Issues of the Ministry, Central Military Archives, National Digital Archives, State Archives in Lublin, State Archives in Przemyśl, State Archives in Rzeszów as well as the State Archives in Lublin in the Department of Chełm; were accessed the formal and factual sections on the delimitation of the border between Poland and modern Ukraine. To simplify the understanding of the text for the modern day reader, shortcuts were made for the mental identifying of Ukrainian Soviet Socialist Republic of modern Ukraine. In our opinion, the subject of the paper is the most difficult period of the formation of the countries of Ukraine and The Republic of Poland, which certainly were the years 1944–1948.

Key words: borders, delimitation, committee, border signs, protocol, Ukraine, Republic of Poland, Ukrainian Soviet Socialist Republic, West Bug river, San river, territorial transfers.

Wawryniuk Andrzej. Delimitacja polsko-ukraińskiej granicy w latach 1944–1948. W oparciu o dokumenty archiwalne Archiwum Akt Nowych, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Centralnego Archiwum Wojskowego, Narodowego Archiwum Cyfrowego, Archiwum państwowego w Lublinie, Archiwum Państwowego w Przemyślu, Archiwum Państwowego w Rzeszowie oraz Archiwum Państwowego w Lublinie Oddział w Chełmie dokonano oceny strony formalnej oraz stanu faktycznego delimitacji granicy wschodniej Polski na odcinku z dzisiejszą Ukrainą. Dla ułatwienia zrozumienia tekstu dla dzisiejszego czytelnika, dokonano skrótu myślowego utożsamiając Ukrainą Socjalistyczną Republiką Radziecką z dzisiejszą Ukrainą. W naszej ocenie tematyka referatu to najtrudniejszy okres tworzenia się Państwa Ukraińskiego i Rzeczypospolitej Polskiej, jakimi niewątpliwie były lata 1944–1948.

Kluczowe słowa: granica, delimitacja, komisja, znaki graniczne, protokół, Ukraina, Rzeczypospolita Polska, Ukraińska Socjalistyczna Republika Radziecka, rzeka Bug, rzeka San, przekazywanie terenów.

Актуальність і проблематика досліджень. На тему формування кордону Східної Польщі немає надто ґрунтовної літератури. Опубліковане дослідження не повне, а отже, і не об'єктивне. З огляду на проблематику, намір написати такого типу повідомлення заслуговує на особливу увагу, в зв'язку з потребою відобразити об'єктивну думку цього питання.

Аналіз останніх досліджень. У Польщі проблему східного кордону досліджував Генріх Домінічак, чий праці пов'язані насамперед із формуванням структури прикордонних військ, у тому числі й розташованих на східному кордоні Польщі. Це такі видання: «*Війська охорони прикордонних територій у 1945–1948 роках*» [20], «*Нарис історії військ охорони прикордонних територій*» [21], «*Солдати прикордонних доріг*» [22], «*З політичних історій Польщі в 1944–1984 роках*» [19], а також декілька інших невеликих праць, з яких, на мою думку, заслуговують на увагу: «*Кордони Республіки Польщі (протягом всієї історії)*» [23], невелика стаття енциклопедичного характеру, а також підсумкова праця – «*Військові частини Холмщини в 1918–2006 роках*» [24].

Предмет і мета наукового дослідження. Предмет дослідження – показати на основі матеріалів, що знаходяться в польських архівах, створення спільного польсько-українського кордону, проблеми, пов'язані з демаркацією, а також, у багатьох випадках, трагедію мешканців цих територій, яких змусили до переселень у зв'язку з демаркацією кордону.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Багато-річні спроби політичного поділу Європи після II Світової війни, в тому числі й Польщі та її майбутніх кордонів (конференції в Тегерані, Ялті), закінчилися конференцією в Потсдамі.

З точки зору Польщі, найбільш важливим досягненням цієї конференції стала резолюція, затверджена та підписана 2 серпня 1945 р. Сталіним, Труменом та Еттлі. У дев'ятому розділі резолюції записані положення, що стосувалися Польщі. Важливим для Польщі було рішення, що частина Східної Пруссії, а також території на схід від Одери і Ніси Лужицької не були передані Радянському Союзу як окупаційна зона Німеччини [25, 476].

Конференція в Потсдамі закриває формування польських кордонів після Другої світової війни.

Незважаючи на політичне рішення «великої трійки» щодо, зокрема, перенесення східного кордону Польщі, великою проблемою для влади було переселення населення. З цього питання була підготовлена інструкція [17, 1, 2], у якій йшлося, що переселенню з прикордонної зони підлягали всі громадяни Польщі польської національності, що проживають у прикордонній зоні на територіях, які до цього входили до складу Республіки Польща та які в результаті остаточного рішення Спільної Комісії Польщі та СРСР до делімітації кордону були включені до складу СРСР. В інструкції наголошувалося, що переселення здійснюється на основі добровільного волевиявлення, в усній або письмовій формі.

Такі ж вимоги стосувалися населення української національності, що заселяла території на схід від демаркаційної лінії, встановленої в 1944 р. і остаточно затвердженої в 1947 р.

Підсумкова резолюція щодо кількості та складу українського населення, яке було фактично переселене з районів Дрогобицького та Львівського воєводств, які почали межувати в Польщею в зв'язку з делімітацією державного кордону між Республікою Польща та СРСР, подає, що переселенням охоплено та фактично переселено 2294 родини (8677 осіб) з Дрогобицького воєводства (райони: Добромільський, Медицький, Мостиський, Ніжанковицький, Дольно-Устшийський та Хировський), а також 89 родин (448 осіб) зі Львівського воєводства (райони: Краківецький, Немирівський та Рава-Руський) [1, 1]. Вищезазначене населення залишило 1581 житловий будинок та 4580,5 інших будівель [3, 20].

Території, що були включені до Польщі – це території загальною площею 1907,13 га, які належали раніше до Дрогобицького воєводства, у тому числі до окремих районів: Добромільського – 485,01 га, Медицького – 802,65 га, Мостиського – 56,28 га, Ніжанковського – 414,78 га і Дольно-Устшийського – 148,41 га [4, 3].

Документи з того часу містять також загальний список кількості і тип переданих державних та приватних підприємств, будинків, будівель, залізничних доріг, садів, лісів та інших зелених насаджень, а також різної власності, що знаходилася на території, прилеглій до Польщі у зв'язку з делімітацією кордону між Республікою Польща та СРСР.

З даних, які в них містяться, видно, що СРСР передав Польщі 2 млини, 1 електростанцію, 1 телеграф-телефон, 1 радіовузол, будинків – 763,5, шкіл – 9, світлиць – 5, кошар – 47, церков – 11, костелів – 2, синагог – 1, лазню – 1, залізобетонних мостів – 5, дерев'яних мостів – 4, бункерів – 6, залізничних доріг (не зазначено довжини, лише кількість), дороги (не зазначено їх довжини, лише вартість), ліси – 2124 га, сади – 23,97 га, різні меблі – 4 шт., поля – 50,05 та луки 118 га [5, 4].

Список власності, переданої Польщі Радянським Союзом у 18 районах, які в результаті делімітації кордону перейшли до СРСР, включає, між іншим, перелік об'єктів держаної власності. В окремих селах, хуторах, поселеннях це були:

- Хуйско: 24 будинки, названі як публічні об'єкти; один водний дерев'яний млин; дві муровані школи, накриті шифером; два цегляні, накриті бляхою будинки прикордонної охорони; костел цегляний, накритий бляхою з 1891 р.; церкву цегляну, накриту бляхою з 1836 р.; 1800 га лісу; 41 км доріг із твердим покриттям; три дерев'яні мости; три мости бетонні; один дерев'яний віадук;
- Квасеніна: шість будинків під назвою публічних закладів; дерев'яна церква з 1792 р.; цегляна школа, накрита бляхою;
- Папротно: чотири будинки зі статусом публічних закладів; дерев'яна церква, накрита бляхою, з 1870 р.; 61 км доріг, викладених щебенем; шість дерев'яних мостів;
- Медика: 528,5 будинків зі статусом публічних закладів; одна цегляна електростанція, накрита бляхою; один цегляний млин, вкритий шифером; один дерев'яний костюл, накритий шифером; одна дерев'яна церква, накрита бляхою; одна цегляна школа, накрита бляхою; одна цегляна синагога, накрита бляхою; одна кам'яна баня, накрита бляхою; одна кам'яна світлиця, накрита бляхою; 16 будинків прикордонної охорони; шість залізобетонних будинків; один радіовузол;

- один телеграф-телефон; залізнична станція (вокзал, залізничні стрілки та обладнання); 23,5 км доріг, викладених щебенем; чотири різні господарчі об'єкти;
- Седліска: 20 будинків зі статусом публічних закладів; кам'яна церква, вкрита шифером; дерев'яна світлиця, накрита шифером; дерев'яна школа, вкрита шифером; 8 га лісу; 17 будинків прикордонної охорони; 7 га посівів озимини;
  - Яксманіце: 37 будинків зі статусом публічних закладів; мурована церква, вкрита бляхою, з 1901 р.; мурована світлиця, вкрита бляхою, з 1928 р.; цегляна школа, вкрита шифером, з 1939 р.; 30,7 га посівів (озимина та ярі культури);
  - Мальховіце: 14 будинків зі статусом публічних закладів; цегляна церква, вкрита бляхою; п'ять будинків прикордонної охорони; 4 га саду (370 фруктових дерев); 2,8 км доріг, викладених щебенем; 3,37 га посівів (озимина та ярі культури);
  - Рожубовіце: шість будинків зі статусом публічних закладів; цегляна церква, вкрита шифером; дерев'яна світлиця, вкрита шифером; цегляна школа, вкрита шифером; один будинок прикордонної охорони; 68 га луків;
  - Серакошыце: 46 будинків зі статусом публічних закладів; дерев'яна церква, вкрита бляхою; цегляна світлиця, вкрита шифером; дерев'яна школа накрита шифером; три будинки прикордонної охорони; залізнична лінія разом з обладнанням; 50 га луків; 11,13 га садів;
  - Воля Мачкова: шість будинків зі статусом публічних закладів, одна кошара – дерев'яний будинок, вкритий соломною, з 1909 р.; 222 га модринового та букового лісу;
  - Лобозів: 39 будинків зі статусом публічних закладів; дерев'яна церква, вкрита бляхою, з 1868 р.; муровані кошари, вкриті бляхою, з 1912 р.;
  - Лісковате: 20 будинків зі статусом публічних закладів;
  - Соліна: 20 будинків зі статусом публічних закладів; 14 будинків прикордонної охорони, з 1915 р.; 59 га букових лісів (вік дерев від 80 до 100 років);
  - Устянова: 59 будинків зі статусом публічних закладів; дерев'яна церква, вкрита соломною, з 1949 р.; залізнична колія; 1,7 км дороги, викладеної щебенем;
  - Стажава: 8,95 га посівів – озимина;
  - Тростянка: сад з 381 фруктовими деревами;
  - Сопот Велькі: сад з 853 фруктовими деревами;
  - Єлінка: 35 га лісу [2, 15, 17].

Протокольний опис формування лінії державного кордону між Польщею та Союзом Радянських Соціалістичних Республік делімітованої в 1946 та 1947 рр., том I та II, с. 70. «Від прикордонного знаку № 238 кордон пролягає посередині ріки Сан в головному північно-західному напрямку до прикордонного знаку № 239. Польський прикордонний стовп встановлено на лівому, дещо похиленому, березі ріки в північній частині поселення Сянки, на відстані 30,4 м від лінії кордону. Розміри стовпа: $x - 5\,433\,229,2$; $y - 4\,637\,568,7$. Радянський прикордонний стовп встановлено на правому березі ріки, на відстані 60,0 м на південний захід від ґрунтової дороги і 34,4 м від лінії кордону. Розміри стовпа: $x - 5433257,6$; $y - 4637626,9$. Відстань між прикордонними стовпами № 238 та 239 становить: польськими – 109,6 м; радянськими – 77,0 м» [9, 70, 72].

Державний кордон перетинав залізничну лінію Пшемишль–Хирув біля прикордонних знаків № 520 та 521. Останній знак був встановлений на розораному полі, на відстані 252,6 м на схід від будинку дружинника [10, 183]. До протоколу додається тритомний Протокол прикордонних знаків. Знак, що стосувався Медики (№ 551) був описаний в «Протоколі прикордонних знаків», Т. 2 [11].

По всій довжині зделімітованого державного кордону – від стику кордону Республіки Польщі, Радянського Союзу та Чехословацької Республіки до стику кордону Республіки Польща, Литовської Соціалістичної Радянської Республіки та колишньої Східної Пруссії (в Калінінградській області СРСР) встановлено 1987 прикордонних стовпів, в тому числі: 784 складається з двох дерев'яних прикордонних стовпів та дерев'яного округлого прикордонного стовпа поміж ними; 223 складається з двох дерев'яних прикордонних стовпів та чотирьохгранного стовпа між ними; 16 складається з двох дерев'яних прикордонних стовпів та бетонного моноліту між ними; 17 складається з трьох дерев'яних прикордонних стовпів і дерев'яного округлого стовпа, або моноліту між двома стовпами, причому в трьох випадках використано бетонний моноліт – в 14 дерев'яні округлі стовпи; 947 складається з двох дерев'яних прикордонних стовпів, що встановлені на обох берегах рік або озер, або ж на одному березі та на острові) [12, 67, 68].

Нумерація знаків на кордоні: від Кременця – знак № 1 до ріки Сан – знаків – 224; смуга води вздовж ріки Сан від знаку 225 до 431; смуга землі від 432 до 722; смуга води вздовж ріки Солокія від 723 до 776; смуга води вздовж ріки Буг від 777 до 1346, в тому числі з Україною до знака 1122 [13, 1–167].

Відомо, що з такої ситуації пролягання кордону більшість представників польської влади, а також поляки не були задоволені, тим більше, що вони сподівалися отримати в ході переговорів значно більші території. Про це свідчать знайдені документи, які готувалися на переговори з радянською стороною.

Починаючи з 1946 р., Польща більш рішуче поставила питання визначення делімітації кордону. Документом, що підтверджує цю тезу, є програма встановлення лінії кордону, підготовлена в трьох варіантах, у якій зазначено, що на південній ділянці район I (Сан–Хирув–Медика), увібрав у себе найбільш важливі питання і, власне, тут повинні бути зроблені найважливіші зміни.

Варіант А – його було названо програмою максимумом – включав у себе таке: «Необхідно зробити все можливе для того, щоб остаточна лінія кордону на цій ділянці пролягала так, щоб починалася від залізничної лінії Премішль–Львів, кордон проходив східними схилами Шехинських лісів, а потім, починаючи з села Новосілкі, східним кордоном Премиського повіту на південь до села Саночан. За тим селом пропонована лінія кордону проходить прямо на південь, перетинаючи верхню течію Блажевки, оминає зі сходу Бложев Гурну, повертає на південний захід і перетинає ріку Ствонж на відстані 3 км на схід від Хурова, потім, перетнувши села Сушице Векла та Вільч Гурни, виходить на водний простір між верхнім Стрвонжем Яблонка та Леніно; таким чином проходить до підвищення Яворнік (кут 910), після чого західним кордоном охоплює половину села Бистше і Мішньо-век, доходить до східного кінця хребта Остше (кут 761), врешті, обминаючи село Лютовіска і Журавін зі сходу, доходить до Сану через 1,5 км на південний схід від останнього села. На південь від Сану кордон повинен охопити хребет Букове Бердо і хребет Халіча. Отримання та фіксація такого кордону принесло багато користі, яка буде названа по порядку, просуваючись з півночі на південь: а) залізнична станція Медика повністю знаходилася б на території Польщі і могла б добре виконувати роль прикордонної станції (митні процедури, паспортний контроль, перевантаження товару). А інакше роль прикордонної товарної та пасажирської станції повинен був би виконувати залізничний вокзал в Пшемишлі, який знаходиться якраз в густозаселеному районі; б) підхід державного кордону до східного кордону Премішльського повіту утворить разом з містом Пшемишль природний економічний регіон, який був тут протягом сотні років; в) залишить на польському боці родовища газу в Хованьцях, звідки в 1939 році було прокладено газопровід до міста Пшемишль» [7, 2].

Решта тез програми максимуму були зафіксовані на 3,5 сторінках машинопису.

На випадок виникнення труднощів з реалізацією програми максимуму, було підготовлено середній варіант, який передбачав фіксацію лінії кордону, починаючи від залізничної лінії Пшемишль – Львів на схід від Медики до східного кордону Пшемишльського повіту та меж Мижніцького лісу.

Автори підготували також програму мінімуму, яка передбачала відмову від залізничного з'єднання через Хорув, а також половину нафтових родовищ, зокрема в Яшенцу. Програма пропонує зберегти Ходовецьке газове родовище, а також можливість побудови сховища в Соліні.

Програма мінімум була фатальною для Пшемишльського району, в тому числі і для Медики.

Проведення переговорів про внесення змін щодо лінії кордону, визначеної в Договорі, розглядав пленум Об'єднаного комітету на своєму засіданні 19 березня 1946 р. Склад комітету польських та радянських експертів був такий: інженер Новак, полковник Науменко, доктор Петкевич, генерал-майор Красовський, генерал-майор Чумаков, технік-лейтенант Гаврилів. Під час наради радянські експерти відхилили більшість запропонованих поправок, погодившись лише на деякі з них – як зазначено в протоколі – незначні зміни перенесення кордону в один та інший бік, причому слід було віддати Радянському Союзу, зокрема, Ніжанковіце разом з околицями. Варто зазначити, що одним із позитивних наслідків цієї зустрічі було рішення, що до Польщі будуть включені згадані раніше Седліца, Медика, околиці Запусту, а також навколишні хутори. Додамо, що питання щодо Медики розглядали як одне з чотирьох поступок з боку СРСР і, як в результаті виявилось, це була найважливіша поступка [8, 2].

Повідомлення про перерозподіл кордону та включення цього села до складу Польщі повинне було потрапити до його мешканців уже в квітні 1948 р. Цим місяцем додається один із листів щодо вираження згоди на проживання в Республіці Польща: «Я поляк. Об'єднана польсько-радянська комісія дозволила мені проживати на території Польщі. Я, польський солдат I Армії Костюшка, був

забраний до війська 23 серпня 1943 року, демобілізований 4 вересня 1945 року. Брав участь в битвах під Варшавою і в усіх наступних боях, включно з боями по захопленню ріки Ниси. Пояснюю, що в часи евакуації поляків з України не мав можливості виїхати в зв'язку з отриманими пораненнями і загальною втратою сил, був змушений відпочивати для повернення сил. Прошу надати мені право надалі проживати в селі Яксманіце на власному господарстві» [8, 2].

Були звернення написані, можливо, стилістично, неправильно але на нашу думку, щиро: «Заява. Прошу залишити мене, дружину та сина на поточному місці проживання на основі моїх документів. Також на тій підставі, що моя донька Марія вийшла заміж за поляка, (...), також моя сестра (...) вийшла заміж за поляка (...), і уся моя родина проживає в Перемишлі» [8, 2].

Інший документ, на цей раз написаний українською сім'єю: «Я, та хто нижче підписалася (...), українка за національністю (...), прошу зареєструвати мене та мого чоловіка віком 74 роки і залишити нас на території Польщі. Своє прохання мотивує тим, що я стара жінка – інвалід, а також мій чоловік (...) також хворий каліка. Прошу не відмовляти мені в даному проханні, тому що дві каліки не можна переселяти» [6].

Після завершення робіт із делімітації кордону, а також підписання відповідних міжнародних умов влада Польщі наказала воєводам, а ті владі прикордонних повітів, створити прикордонну дорогу та прикордонну зону [16, 26]. Такі документи почали з'являтися вже під кінець 1947 р. 20 березня 1948 р., наприклад, староста Пшемишльського повіту написав до воєводського уряду в Жешові, що для визначення прикордонної зони та зони митного контролю потрібно 296 стовпів і стільки ж таблиць. Ситуацію на самому державному кордоні староста оцінив так: «Разом з тим прикладаю для інформації ілюстраційну карту фактичного стану польсько-радянського кордону, яка грубо не відповідає принципам, визначеним обома державами; радянські прикордонні війська не стоять на кордоні, що показаний на картах, які надаються польською державою, а займають широку смугу землі, яка належить Польщі. (...) У випадку, якщо прийде розпорядження виділення прикордонної дороги, старостат не зможе виконати це розпорядження» [14, 19].

Цілком ймовірно, що визначення та виділення зони прикордонної дороги, надкордонної зони та прикордонної зони було виконано по всьому відрізку кордону до 12 жовтня 1948 р. [15, 61].

Загальний остаточний протокол фіксації лінії державного кордону між Польщею та Союзом Радянських Соціалістичних Республік, відповідно до статті 2 Угоди 1945 р. і відповідно до Протоколу про делімітацію частини радянсько-польського державного кордону в районі Закарпатської області, підписаний у Варшаві в 1946 р., а також документів, підписаних Спільною комісією Польщі та Радянського Союзу щодо визначення державного кордону між Республікою Польща та СРСР від 30 квітня 1947 р., визначеними як додатки до цього Протоколу [18, 1, 6].

Дослідження та публікації щодо встановлення східного кордону Польщі були до сьогодні заборонені. На багатьох документах ще до недавнього часу стояв гриф «Таємно». Відкриття архівів, особливо так званого в Архіву Нових Актів «Архіву Болеслава Берута», тогочасного I-го секретаря Центрального комітету Польської робітничої партії, а також документів, накопичених в Архіві Міністерства закордонних справ, дозволяють з'ясувати та відобразити атмосферу перших повоєнних років. Слід зазначити, що один із працівників саме цього архіву сказав, що ми перші від сімдесятих років минулого століття (з тих пір документи знаходяться в архіві), хто знайомиться з ними. Додамо, що документація, яка стосується польсько-радянських відносин у 1944–1962 рр., нараховує в цьому архіві 5 млн актів.

Список використаних джерел та літератури

1. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej – AAN), zespół 200, sygn. V/28, s. 1.
2. AAN, zespół 200, sygn. V/28, s. 15–17.
3. AAN, zespół 200, sygn. V/28, s. 20.
4. AAN, zespół 200, sygn. V/28, s. 3.
5. AAN, zespół 200, sygn. V/28, s. 4.
6. AAN, zespół 200, sygn. V/34, bp.
7. Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie (dalej – AMSZ), z. 1, w. 1, t. 3, podt. 3, s. 13, 14.
8. AMSZ, z. 1, w. 1, t. 3, podt. 4, s. 2.
9. AMSZ, zespół 1, wiązka 26, t. I, Opis protokolarny przebiegu linii granicy państwowej, s. 70, 72.
10. AMSZ, zespół 1, wiązka 26, t. I, Opis protokolarny przebiegu linii granicy państwowej, s. 183.

11. AMSZ, zespół 1, wiązka 28, Protokoły znaków granicznych, ustanowionych na granicy państwowej między Rzeczpospolitą Polską i Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich, delimitowanej w 1946 i 1947 roku, t. 1–3.
12. AMSZ, zespół 1, wiązka 32, Wykaz znaków granicznych ustanowionych na granicy państwowej między Rzeczpospolitą Polską i Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich, delimitowanej w 1946 i 1947 roku, s. 67, 68.
13. AMSZ, zespół 1, wiązka 32, Wykaz znaków granicznych ustanowionych na granicy państwowej między Rzeczpospolitą Polską i Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich, delimitowanej w 1946 i 1947 roku, s. 1–67.
14. Archiwum Państwowe w Rzeszowie (dalej – APRZ), Urząd Wojewódzki w Rzeszowie, sygn. 2304, s. 19.
15. APRZ, Urząd Wojewódzki w Rzeszowie, sygn. 2305, s. 33. oraz APRZ. Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie, sygn. 10310, s. 61.
16. APRZ. Urząd Wojewódzki w Rzeszowie, sygn. 2306, s. 26.
17. AAN, zespół 200, sygn. V/46, s. 1, 2.
18. Archiwum Państwowe w Białymstoku (dalej APB), Wojewódzki Oddział Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w Białymstoku, sprawa delimitacji granicy między Polską a ZSRR 1948, sygn. 199, k – 1, 6.
19. Dominiczak H. Z dziejów politycznych Polski 1944–1984. / H. Dominiczak, R. Halaba., T. Walichnowski. – Warszawa : Wydawnictwo Książka i Wiedza, 1984. – 510 s.
20. Dominiczak H. Wojska Ochrony Pogranicza w latach 1945–1948 / H. Dominiczak. – Warszawa : Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1971. – 380 s.
21. Dominiczak H. Zarys historii Wojsk Ochrony Pogranicza / H. Dominiczak. – Warszawa : Wydawnictwo: Zarząd Polityczny Wojsk Ochrony Pogranicza, 1985. – 353 s.
22. Dominiczak H. Żołnierze granicznych dróg / H. Dominiczak. – Warszawa : Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1984. – 311 s.
23. Granice Rzeczypospolitej Polskiej (na przestrzeni dziejów) / red. Z. B. Kumoś. – Warszawa : Wydawnictwo Komandor, 2005. – 192 s.
24. Jednostki wojskowe Ziemi Chełmskiej w latach 1918–2006. – Chełm : Wydawnictwo Towarzystwa Wiedzy Obronnej Oddział w Chełmie, 2006. – 142 s.
25. Teheran–Jałta–Poczdam : Dokumenty konferencji. – Warszawa, 1970. – S. 476.

Степан Віднянський

Друга світова війна та процес об'єднання українських етнічних земель: до питання про приєднання Закарпаття до УРСР у складі СРСР та радянізацію краю (1944–1946 рр.)

Статтю присвячено висвітленню особливостей третього, заключного акту «возз'єднання українських земель», здійсненого сталінським керівництвом Радянського Союзу наприкінці Другої світової війни – характеру та наслідкам приєднання Закарпаття до Української РСР у складі СРСР. Особливу увагу приділено аналізу процесу прискореної радянізації цього краю, здійсненого під керівництвом політорганів Червоної армії за участі місцевих комуністів та органів народної влади у 1944–1946 рр.

Ключові слова: Україна, Закарпаття, Червона армія, визволення, приєднання, Народна рада Закарпатської України, процес радянізації.

Віднянський Степан. Вторая мировая война и процесс объединения украинских этнических земель: к вопросу о присоединении Закарпатья к УССР в составе СССР и советизацию края (1944–1946 года).

Статья посвящена освещению особенностей третьего, заключительного акта «воссоединения украинских земель», осуществленного сталинским руководством Советского Союза в конце Второй мировой войны – характеру и последствиям присоединения Закарпатья к Украинской ССР в составе СССР. Особое внимание уделено анализу процесса ускоренной советизации этого края, осуществленного под руководством политорганов Красной армии при участии местных коммунистов и органов народной власти в 1944–1946 гг.

Ключевые слова: Украина, Закарпатье, Красная армия, освобождение, присоединение, Народная рада Закарпатской Украины, процесс советизации.